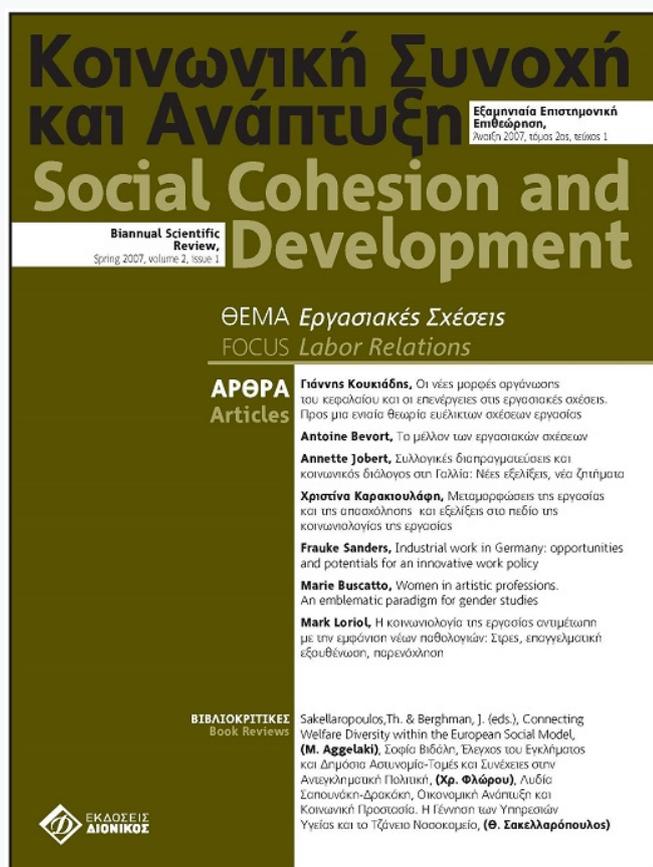

Social Cohesion and Development

Vol 2, No 1 (2007)

Labor Relations

Changes in work and employment and recent developments in the field of sociology of work

Χριστίνα Καρακιουλάφη

doi: [10.12681/scad.9038](https://doi.org/10.12681/scad.9038)

Copyright © 2016, Χριστίνα Καρακιουλάφη

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Καρακιουλάφη Χ. (2016). Changes in work and employment and recent developments in the field of sociology of work. *Social Cohesion and Development*, 2(1), 43–51. <https://doi.org/10.12681/scad.9038>

Μεταμορφώσεις της εργασίας και της απασχόλησης και εξελίξεις στο πεδίο της κοινωνιολογίας της εργασίας

Χριστίνα Καρακιουλάφη, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Changes in work and employment and recent developments in the field of sociology of work

Christina Karakioulafi, University of Crete

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η πρώιμη κοινωνιολογία της εργασίας ήταν ταυτόσημη με τη βιομηχανική κοινωνιολογία, αφού στο επίκεντρο της ανάλυσής της βρίσκονταν η βιομηχανική εργασία και ο βιομηχανικός εργάτης. Τα τελευταία χρόνια αναπτύσσεται προβληματισμός σχετικά με το μέλλον της που αφορά τις σχέσεις του πεδίου με τα όμορα κοινωνιολογικά πεδία, τη δυνατότητα προσέλκυσης μιας επιστημονικής ελίτ, τους λόγους ύπαρξης του πεδίου σε μια κοινωνία όπου αμφισβητείται ο κεντρικός ρόλος της εργασίας, κ.λπ. Το παρόν άρθρο υπογραμμίζει ότι η κοινωνιολογία της εργασίας έχει επιδείξει ικανότητα προσαρμογής στις συντελούμενες αλλαγές στο χώρο της εργασίας και ότι πρέπει πλέον να θεωρείται, και θεωρείται από πολλούς, ως ανομοιογενές επιστημονικό πεδίο. Η πορεία του αντικατοπτρίζει τις συνεχείς αλλαγές που σημειώνονται στο πεδίο της εργασίας και της απασχόλησης.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ: Βιομηχανική κοινωνιολογία, βιομηχανική εργασία, κοινωνιολογία της εργασίας

ABSTRACT

The early sociology of work was synonymous with industrial sociology, as the focus of analysis was industrial work and the industrial worker. In recent years, there is a growing debate in relation to its future; namely its relation with other with adjacent sociological fields, the possibility of attracting a scientific elite, its place within a society where the role of work is being questioned. The paper underlines that sociology of work has displayed an ability to adapt to the changing employment patterns. The paper supports that the modern sociology of work should therefore be considered as an inhomogeneous scientific field, reflecting the constant changes taking place in work and employment.

KEY WORDS: Industrial sociology, industrial work, sociologies of work

1. Πρόλογος

Η κοινωνιολογία της εργασίας αποτελούσε, τουλάχιστον μέχρι πρόσφατα, έναν από τους βασικούς κλάδους της κοινωνιολογίας, αντανάκλωντας και τον κυρίαρχο ρόλο της εργασίας στις σύγχρονες κοινωνίες. Βεβαίως η πρώιμη κοινωνιολογία της εργασίας ήταν ταυτόσημη με τη βιομηχανική κοινωνιολογία, δεδομένου ότι στο επίκεντρο της ανάλυσής της βρίσκονταν η βιομηχανική εργασία και ο βιομηχανικός εργάτης, οι μορφές οργάνωσης αυτής της εργασίας, καθώς και οι συλλογικότητες που διαμορφώνονταν με έναυσμα αυτήν την εργασία εντός και εκτός του εργασιακού χώρου. Η

σύγχρονη κοινωνιολογία της εργασίας θεωρείται από πολλούς ως ένα ανομοιογενές επιστημονικό πεδίο, η πορεία του οποίου αντικατοπτρίζει τις αλλαγές που σημειώνονται στο πεδίο της εργασίας και της απασχόλησης.

2. Η γένεση και η εξέλιξη ενός επιστημονικού πεδίου

Υπό μια ευρεία έννοια και από ουσιαστικής απόψεως, οι απαρχές των κοινωνιολογικών προσεγγίσεων της εργασίας συμπίπτουν με τη μετάβαση σε αυτό που συνθηζούμε να ονομάζουμε «κοινωνία της (μισθωτής) εργασίας», όπου η εργασία αναδεικνύεται σε κεντρική κοινωνική αξία και δραστηριότητα, καθώς και με τις απαρχές της κοινωνιολογίας γενικότερα. Αν και οι πρώτες κοινωνιολογικές μελέτες ασχολήθηκαν πρώτιστα με κοινωνικά φαινόμενα όπως η θρησκεία, η οικογένεια κ.λπ., η σημαντική τεχνολογική πρόοδος, η ανάπτυξη της βιομηχανίας, η ενίσχυση του κοινωνικού ρόλου των συνδικάτων και, αρκετά μετέπειτα, η σημασία των συστημάτων οργάνωσης της εργασίας με την εφαρμογή του τεύλορικού μοντέλου έκαναν τους κοινωνιολόγους να ενδιαφερθούν για «... τις διάφορες ομάδες που δημιουργούν οι άνθρωποι στο πλαίσιο των εργασιακών δραστηριοτήτων» (Friedmann, 1961/1962: 25). Στα έργα των «κλασικών» (Durkheim, Smith, Weber, Marx, Proudhon, ουτοπιστές σοσιαλιστές κ.ά.) βρίσκουμε κοινωνιολογικούς προβληματισμούς σχετικά με την εργασία, καθώς και τα πρώτα ψήγματα μιας βιομηχανικής κοινωνιολογίας. Η εργασία, ως βασική οργανωτική αρχή και ως κεντρική αξία των σύγχρονων βιομηχανικών κοινωνιών, προσελκύει το ενδιαφέρον μεγάλης μερίδας κοινωνικών επιστημόνων της εποχής εκείνης. Ειδικότερα τους απασχολούν διάφορες εκφάνσεις της «βιομηχανικής κοινωνίας»: Οι συνθήκες εργασίας και η διαβίωση των βιομηχανικών εργατών, η γένεση των βιομηχανικών πόλεων, η εκβιομηκάνιση και οι αλλαγές στην οργάνωση της εργασίας, η διαμόρφωση της εργατικής τάξης, οι αλλαγές στο σύστημα ιδιοκτησίας κ.λπ. (Maurice, 1991). Στο πλαίσιο των σχετικών κειμένων, η εργασία μελετάται ως παράγοντας όχι μονάχα πλουτισμού, αλλά και ολοκλήρωσης ή/και αλλοτρίωσης, ενώ παράλληλα αναζητώνται τρόποι αναμόρφωσής της. Η κοινωνιολογία της εργασίας ήρθε να προσεγγίσει εκείνες τις πτυχές της εργασίας τις οποίες δεν μπορούσαν να συλλάβουν ούτε τα οικονομικά, ούτε και η ψυχολογία, κάνοντας όμως συχνά χρήση –τουλάχιστον στην πρώιμη φάση– των θεωρητικών τους πλαισίων και των μεθοδολογικών τους εργαλείων (de Coster, 1998, Rolle, 1971).

Από τυπικής απόψεως, ως απαρχή του επιστημονικού πεδίου της «κοινωνιολογίας της εργασίας» θεωρείται η αμερικανική βιομηχανική κοινωνιολογία και κατά κύριο λόγο οι μελέτες που έγιναν από τους εκπροσώπους της λεγόμενης Σχολής των Ανθρωπίνων Σχέσεων¹. Κατά παράδοξο τρόπο, η αμερικανική βιομηχανική κοινωνιολογία είναι ο καρπός της πρωτοβουλίας εργοδοτών, οι οποίοι συνεργάστηκαν με μηχανικούς που επεδείκνυαν ένα ενδιαφέρον για θέματα οργάνωσης της εργασίας, επιχειρησιακής διοίκησης κ.λπ. (Tripier, 1991). Τουλάχιστον στην περίπτωση των ΗΠΑ, οι κοινωνικοί επιστήμονες άργησαν να ενδιαφερθούν για τη: «...μελέτη των κοινωνικών σχέσεων μεταξύ των ομάδων εργασίας και τη μελέτη του τρόπου με τον οποίο η προσωπικότητα επηρεάζεται από τη φύση των κοινωνικών συστημάτων που αναδύονται στο πλαίσιο του εργοστασίου, του γραφείου ή του καταστήματος» (Miller and Form, 1951: 8). Ορόσημο θεωρείται το επιστημονικό πείραμα που έγινε, δεκαετία του 1930 από το Τμήμα Βιομηχανικών Ερευνών του Πανεπιστημίου του Harvard, με επικεφαλής τον Elton Mayo στις εγκαταστάσεις της Western Electronic Company, στο Σικάγο (γνωστό και ως πείραμα Hawthorne)². Οι εκπρόσωποι της Σχολής των Ανθρωπίνων Σχέσεων, ακολουθώντας το παράδειγμα του Taylor και του Ford, στόχευαν με τις συμβολές τους στην ανάδειξη και διερεύνηση των μη ορθολογικών χαρακτηριστικών της ανθρώπινης συμπεριφοράς και στη

βελτίωση της επιχειρησιακής διοίκησης³. Η συμβολή τους: «...πρέπει να κατανοηθεί στο πλαίσιο, αφενός, του προβλήματος ελέγχου των όλο και μεγαλύτερης κλίμακας επιχειρήσεων της μεταπολεμικής περιόδου, και, αφετέρου, του προβλήματος νομιμοποίησης του ελέγχου αυτού σε μια εποχή κλιμακούμενης αμφισβήτησής του εκ μέρους των εργατικών συνδικάτων» (Watson, 2005: 55). Οι έρευνες αυτές, που πραγματοποιήθηκαν με χρηματοδοτήσεις των βιομηχάνων και προκειμένου να εξυπηρετήσουν τους δικούς τους στόχους και τις δικές τους ανάγκες, επικρίθηκαν ακριβώς λόγω του φιλοεργοδοτικού τους χαρακτήρα, της μεροληψίας τους υπέρ της εργοδοτικής και διευθυντικής πλευράς, καθώς και της αδυναμίας τους να αναγνωρίσουν ορθολογικά στοιχεία στην ανθρώπινη συμπεριφορά⁴.

Αντιθέτως, στον ευρωπαϊκό χώρο, ο επιστημονικός κλάδος της κοινωνιολογίας της εργασίας προσανατολίστηκε κυρίως προς μια κριτική του τεύλορισμού και της επιστημονικής οργάνωσης της εργασίας. Ενδεικτικό είναι το έργο του Georges Friedmann (1959, 1961/1962), ο οποίος επιχειρεί να διαφοροποιηθεί από την αμερικανική βιομηχανική κοινωνιολογία με δύο τρόπους⁵: Αφενός, υιοθέτησε μια πιο κριτική προσέγγιση και επικεντρώθηκε στις συνέπειες του τεύλορισμού και του φορντισμού για τους εργαζομένους. Αφετέρου, αντιπρότεινε μια κοινωνιολογία της εργασίας η οποία θα ξεπερνά τα στενά όρια της μεγάλης βιομηχανίας, θεωρώντας ότι ο όρος «βιομηχανική κοινωνιολογία» φαίνεται πολύ περιοριστικός «γι' αυτήν τη νέα επιστήμη σε πλήρη ανάπτυξη», η οποία έχει ως αντικείμενο ολικές πραγματικότητες, εξεταζόμενες από διάφορες σκοπίες (Friedmann, 1959: 1). Αυτή, λοιπόν, η κοινωνιολογία της εργασίας συνίσταται στη μελέτη του συνόλου των ανθρώπινων συλλογικοτήτων, που προκύπτουν με έναυσμα τις εργασιακές δραστηριότητες. Πολλές από αυτές τις συλλογικότητες ναι μεν δεν είναι βιομηχανικές (μικρές αγροτικές εκμεταλλεύσεις, μεγάλα καταστήματα κ.λπ.), χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι δεν μπορούν να αποτελούν αντικείμενο μελέτης των κοινωνιολόγων της εργασίας (Friedmann, 1961/1962)⁶.

Αυτή λοιπόν τη χρυσή, για την κοινωνιολογία της εργασίας, περίοδο, το εν λόγω επιστημονικό πεδίο κατέστη: «...ένα κεντρικό στοιχείο της κοινωνικής σκέψης. Η αναφορά στο κοινωνικό κίνημα σήμαινε αναφορά στο εργατικό κίνημα· η ανάλυση της κοινωνικής ζωής συνίστατο πρωταρχικά στην κατανόηση του τρόπου με τον οποίο τα πολιτικά κόμματα εκπροσωπούσαν τα αιτήματα των διαφόρων κοινωνικο-επαγγελματικών κατηγοριών· η μελέτη της ανάπτυξης δεν διέφερε καθόλου από την ανακάλυψη των οδών και των μορφών της εκβιομηχάνισης. Ακόμα και εκείνοι που επικέντρωναν το ενδιαφέρον τους στην κατανάλωση και την ψυχαγωγία τοποθετούνταν στο εσωτερικό μιας κοινωνίας μεταμορφωμένης από την εργασία και την αύξηση της παραγωγικότητάς της. Η κοινωνιολογία της εργασίας υπήρξε πιθανά η ύστατη έκφραση της σύγχρονης φιλοσοφίας του Διαφωτισμού, της πεποίθησης ότι είναι η ενίσχυση της κυριαρχίας πάνω στη φύση που ηγείται όχι μόνο της ανόδου του βιοτικού επιπέδου, αλλά και της πολιτικής ελευθερίας και της κοινωνικής δικαιοσύνης» (Touraine, 1991: 27).

3. Μεταμορφώσεις της εργασίας και της απασχόλησης και εξελίξεις στο πεδίο της κοινωνιολογίας της εργασίας. Τα νέα ερευνητικά ενδιαφέροντα

Σήμερα παρατηρούνται μια σειρά από αλλαγές στον επιστημονικό τομέα της κοινωνιολογίας της εργασίας, οι οποίες αφενός αντανακλούν τις συντελούμενες αλλαγές στον χώρο της εργασίας και της απασχόλησης και, αφετέρου, αφορούν τις σχέσεις του πεδίου με τα όμορα πεδία και ειδικότερα τα υπόλοιπα κοινωνιολογικά, που πραγματεύονται τις διαφορετικές διαστάσεις της εργασίας. Οι αλ-

λαγές αυτές αποτελούν αντικείμενο προβληματισμού για τους κοινωνιολόγους της εργασίας, κυρίως διότι εγείρονται ζητήματα που έχουν να κάνουν με τους «λόγους ύπαρξης» (*“raison d’être”*) του αντικειμένου.

Το 1991, το γαλλόφωνο περιοδικό *Sociologie et Sociétés* πραγματοποίησε ένα ειδικό αφιέρωμα με θέμα το μέλλον της κοινωνιολογίας της εργασίας, στο πλαίσιο του οποίου πολλοί κοινωνιολόγοι του πεδίου κλήθηκαν να εκφράσουν τους προβληματισμούς τους σχετικά με το ζήτημα αυτό. Η Helen David (1991) παρατήρησε ότι από τη δεκαετία του 1980, όπως και άλλα κοινωνιολογικά πεδία, έτσι και αυτό της κοινωνιολογίας της εργασίας μετατράπηκε σε ένα διερχόμενο πεδίο, όπου οι βεβαιότητες παραχώρησαν τη θέση τους σε κριτικούς απολογισμούς, σε αμφισβητήσεις, τόσο αντιληπτικής όσο και παραδειγματικής φύσεως. Στο πλαίσιο αυτό, αμφισβητήθηκε και η ίδια η κεντρικότητα της εργασίας ως βασικής οργανωτικής αρχής των κοινωνιών και, κατά συνέπεια, ως βασικής κοινωνιολογικής έννοιας. Στο ίδιο αφιέρωμα, ο Michel Crozier (1991: 57) επεσήμει ότι: «... η έννοια της κοινωνιολογίας της εργασίας μου φαίνεται ως μια έννοια διαφορούμενη και αόριστη, η χρήση της οποίας δεν μπορεί να οδηγήσει στην παρούσα φάση παρά στον διαχωρισμό του κοινωνιολογικού πεδίου σε εξειδικευμένα υποπεδία, το οποίο οι καταληψίες του ιδιοποιούνται σαν να ήταν η ιδιοκτησία τους. Αντιθέτως, τα αντικείμενα των κοινωνικών επιστημών απαιτούν το άνοιγμα των εξειδικευμένων πεδίων, τους δανεισμούς, τις εξωτερικές επιδρομές και όλα εκείνα που επιτρέπουν, χάρη στη διασταυρωμένη γονιμοποίηση, την ανανέωση και την καινοτομία. Δεν είναι το αντικείμενο το οποίο πρέπει να ηγείται, αλλά είναι ο κοινωνιολόγος». Τουλάχιστον όσον αφορά στην πορεία του αντικειμένου αυτού στη Γαλλία, ο M. Crozier (1991) παρατηρεί ότι αυτό δεν προκαλεί πλέον ιδεολογικές διαμάχες, δεν κινητοποιεί τα μεγαλύτερα ταλέντα και δεν χαίρει ιδιαίτερης αναγνώρισης στους πανεπιστημιακούς κύκλους. Θεωρεί ότι ο κόσμος της εργασίας μπορεί ακόμα να προσφέρει πολλές ευκαιρίες στους κοινωνιολόγους, στον βαθμό που αυτοί θα σταματήσουν να επικεντρώνονται σε ένα εργασιακό πρότυπο –τη βιομηχανική εργασία– το οποίο παύει να είναι κεντρικό.

Σε γενικές γραμμές, ίδιοι προβληματισμοί εκφράστηκαν στο πλαίσιο ενός συνεδρίου που διοργανώθηκε το 1999 για τα 40 χρόνια του περιοδικού *Sociologie du Travail* και το οποίο αποσκοπούσε σε μια κριτική θεώρηση της πορείας του ομώνυμου πεδίου μέσα από την αξιολόγηση και επισκόπηση της πορείας του περιοδικού. Ο ίδιος ο τίτλος του συνεδρίου «*Κοινωνιολογίες της εργασίας*» είναι απόρροια ενός γενικότερου αισθήματος ότι πρόκειται για ένα πεδίο γενικά διεσπαρμένων εργασιών. Πολλοί βλέπουν σε αυτό μια απουσία εσωτερικής ενότητας και συνοχής⁷, αν και ορισμένοι αντιλαμβάνονται αυτήν την εξέλιξη ως ένδειξη επιστημονικής ωριμότητας (Dubet, 2001)⁸.

Οι προαναφερθέντες προβληματισμοί απορρέουν από μια γενικευμένη ανησυχία σχετικά με το μέλλον της κοινωνιολογίας της εργασίας. Και εδώ αναδύονται διάφορα αλληλένδετα ερωτήματα: Πρώτον, ποιο είναι σήμερα το αντικείμενο της κοινωνιολογίας της εργασίας και ποιες οι σχέσεις της με τις υπόλοιπες επιστήμες που μελετούν τα σχετικά με την εργασία θέματα; Δεύτερον, συνδέεται η «κρίση του πεδίου» με την αμφισβήτηση της κεντρικότητας της εργασίας στις σύγχρονες κοινωνίες;

Μια πρώτη επισήμανση που μπορεί να γίνει σε σχέση με τα παραπάνω ερωτήματα είναι ότι η αλλαγή των ερευνητικών ενδιαφερόντων και των υπό μελέτη αντικειμένων κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών είναι αδιαμφισβήτητη⁹. Γι' αυτό αρκεί κανείς να δει τις αλλαγές στα περιεχόμενα των σχετικών με το αντικείμενο επιστημονικών περιοδικών, όπου σε γενικές γραμμές παρατηρείται η μετατόπιση του κέντρου βάρους από ένα, άλλοτε σχεδόν ηγεμονικό μοντέλο εργασίας, τη βιομηχανική εργασία, σε άλλα θέματα και άλλες μορφές εργασίας. Η επικέντρωση στον άνδρα βιομηχανικό εργάτη μετατοπίστηκε προς τον εργαζόμενο στις υπηρεσίες, τον επισφαλώς απασχολούμενο, τον άνεργο, τις γυναίκες και προς όλες εκείνες τις κατηγορίες των εργαζομένων που βρίσκονται στις παρυφές της αγοράς εργασίας (νέοι, μετανάστες κ.λπ.). Η ενίσχυση των διαφοροποιήσεων στο εσωτερικό της αγοράς εργασίας, καθώς και των αποκλίσεων από το μοντέλο της «τυπικής εργασιακής σχέσης»

της τεύλορικής περιόδου αντανακλάται και στο ίδιο το επιστημονικό πεδίο της κοινωνιολογίας της εργασίας, ακριβώς λόγω της υποχώρησης ενός σχεδόν ηγεμονικού προτύπου εργασιακής σχέσης. Θέματα που άπτονται της οργάνωσης της εργασίας έδωσαν τη θέση τους σε άλλα, που εντάσσονται γενικότερα στο πεδίο της ανάπτυξης του ανθρώπινου δυναμικού (ενδεικτικό είναι ότι στο επίκεντρο του ερευνητικού ενδιαφέροντος δεν βρίσκεται πια η εξειδίκευση, αλλά οι δεξιότητες). Έμφαση δεν δίνεται πλέον τόσο στη συνδικαλιστική συμμετοχή και δράση, ως μορφές κοινωνικής αντίδρασης και αλλαγής των σχέσεων ισχύος εντός των επιχειρήσεων¹⁰, όσο σε άλλα μη συνδικαλιστικού χαρακτήρα είδη συμμετοχής των εργαζομένων μέσα στις επιχειρήσεις ή σε πρακτικές εκσυγχρονισμού της συνδικαλιστικής δράσης. Σημαντικό είναι το ενδιαφέρον που συγκεντρώνουν θέματα τα οποία αφορούν τις ψυχολογικές παραμέτρους της εργασίας (παρενόχληση, εργασιακό στρες κ.λπ.), καθώς και τις αναπαραστάσεις της εργασίας, κάτι που φέρνει την κοινωνιολογία της εργασίας κοντά στην εργονομία και την ψυχοκοινωνιολογία¹¹. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των επαγγελματικών κατηγοριών επίσης συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον, εάν λάβει κανείς στα υπόψη τον σημαντικό αριθμό μελετών με τέτοιο θέμα. Στο επίκεντρο βρίσκονται και θέματα απασχόλησης, ανεργίας και αγορών εργασίας. Στα παραπάνω αξίζει να προστεθεί και η σημαντική διαφοροποίηση, καθώς και ο εμπλουτισμός των εμπειρικών αντικειμένων και των υπό μελέτη επαγγελματικών κατηγοριών: «Οι υπηρεσίες, η υγεία, η εκπαίδευση, η επιστημονική παραγωγή, οι κωμικοί και οι καλλιτέχνες έχουν επίσης εισέλθει στο πεδίο της κοινωνιολογίας της εργασίας, ακολουθούμενοι από τους αστυνομικούς, τους δεσμοφύλακες, τους δικηγόρους και τους δικαστές, τους κοινωνικούς λειτουργούς, τους διευθυντές ανθρωπίνου δυναμικού, τους ειδικούς, τους πιλότους, τους χειρουργούς και τους εκτιμητές. Πολύ λίγες εργασιακές καταστάσεις έχουν διαφύγει του πάθους των ερευνητών και των υποψηφίων διδακτόρων. Τα περισσότερα ερευνητικά κέντρα κάνουν, λοιπόν, κοινωνιολογία της εργασίας χωρίς να το ξέρουν, άλλοι που μελετούν τις δημόσιες πολιτικές και τις κοινωνικές πολιτικές ή τη ζωή στα επιστημονικά κέντρα κάνουν κοινωνιολογία νέων επαγγελματιών και νέων οργανώσεων. Όπως και στην πασκαλιανή θεώρηση του σύμπαντος, η κοινωνιολογία της εργασίας είναι παντού και το κέντρο της δεν είναι πουθενά» (Dubet, 2001: 29).

Μέσα από αυτή τη διαφοροποίηση και τον εμπλουτισμό των υπό μελέτη αντικειμένων γεννήθηκαν και ορισμένες «συγγενείς» κοινωνιολογίες, οι οποίες επιχειρούν να διακριθούν από την κλασική κοινωνιολογία της εργασίας και να νομιμοποιήσουν αυτήν τους τη διαφορετικότητα (λιγότερο ή περισσότερο επιτυχώς), εξειδικεύοντας σε πολύ συγκεκριμένες πτυχές του φαινομένου «εργασία»¹². Τέτοιο είναι το παράδειγμα της *κοινωνιολογίας της απασχόλησης*, η οποία διατείνεται ότι επικεντρώνεται σε μια ειδικότερη πτυχή της εργασίας, αυτήν της απασχόλησης. Πρόκειται για μια κοινωνιολογία η οποία αναπτύχθηκε διότι οι αλλαγές σε επίπεδο ενεργού πληθυσμού (αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας κ.λπ.) και η γενικότερη κρίση της απασχόλησης μετέθεσαν το κέντρο βάρους από τον κόσμο των επιχειρήσεων (επίκεντρο της κοινωνιολογίας της εργασίας) στα όσα συμβαίνουν ευρύτερα στην αγορά εργασίας. Σύμφωνα με τις Margaret Maruani και Emmanuelle Reynaud (2004), η κοινωνιολογία της απασχόλησης βρίσκεται μεταξύ οικονομικών της εργασίας και κοινωνιολογίας της εργασίας, προσπαθώντας να φέρει –για ένα θέμα που συνήθως προσεγγίζεται από οικονομικής απόψεως– στο προσκήνιο το κοινωνικό και το κοινωνιολογικό. Επικεντρώνεται στις κοινωνικές σχέσεις που προκύπτουν μέσα από την απασχόληση, όπου η τελευταία γίνεται αντιληπτή από τις δύο συγγραφείς ως το σύνολο των όρων πρόσβασης και αποχώρησης από την αγορά εργασίας, καθώς και στη «μετάφραση» της δραστηριότητας της εργασίας σε κοινωνικά status. Ως εκ τούτου, η κοινωνιολογία της απασχόλησης μελετά θέματα ενεργού πληθυσμού, ανεργίας, τις μορφές απασχόλησης ανά κλάδο δραστηριότητας, τις πολιτικές απασχόλησης και τους τρόπους οργάνωσης των αγορών εργασίας καθώς και, τις στρατηγικές δρώντων, όπως τα συνδικάτα. Ένα δεύτερο παράδειγμα αποτελεί η *κοινωνιολογία των επαγγελματιών*, την οποία ενδιαφέρουν τα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά συγκεκριμένων

επαγγελματικών κατηγοριών (ορισμός, όροι πρόσβασης και παραμονής στο επάγγελμα, εκμάθηση ενός επαγγέλματος, εξειδίκευση, συνθήκες εργασίας, διάδραση με άλλες επαγγελματικές κατηγορίες κ.λπ.). Ακολουθεί η *κοινωνιολογία των επιχειρήσεων*, η οποία θεωρείται συνέχεια της κοινωνιολογίας της εργασίας και της κοινωνιολογίας των οργανώσεων¹³ και η ανάπτυξη της οποίας συνδέεται με την αντίληψη της επιχείρησης όχι ως ετεροκαθοριζόμενου πεδίου, αλλά αυτόνομου και αυτορρυθμιζόμενου, ικανού να παράγει κουλτούρα και να επηρεάζει το κοινωνικό σύστημα. Συγγενής κοινωνιολογία είναι και η *κοινωνιολογία των εργασιακών σχέσεων*, αν και αξίζει να αναφερθεί ότι η κοινωνιολογική προσέγγιση των εργασιακών σχέσεων ανέκαθεν υστερούσε σε σχέση με τις οικονομικές και νομικές ερμηνείες αυτού του θέματος. Αυτή πάντως αφορά σε κάθε επίσημη και ανεπίσημη, ατομική και συλλογική πτυχή της σχέσης μεταξύ των εργαζομένων, των εργοδοτών (καθώς και των οργανώσεών τους) και του κράτους¹⁴. Τέλος, αξίζει να αναφέρουμε το παράδειγμα της νεοεμφανιζόμενης *κοινωνιολογίας των ανέργων*, που νοεί την ανεργία ως μια κοινωνική κατασκευή, η οποία λόγω της βαρύτητάς της στις σύγχρονες κοινωνίες απαιτεί μια διακριτή αντιμετώπιση. Στο επίκεντρο του ενδιαφέροντός της βρίσκονται τα ζητήματα ορισμού και στατιστικής καταγραφής των ανέργων, των ψυχοκοινωνικών επιπτώσεων της ανεργίας, του προφίλ των ανέργων, πολιτικών αντιμετώπισης της ανεργίας, μέτρων πλαισίωσης των ανέργων κ.λπ. (Demazière, 2006).

Όπως επισημάνθηκε, τα όρια μεταξύ αυτών των κοινωνιολογιών και της κοινωνιολογίας της εργασίας είναι συχνά δυσδιάκριτα, ενώ η ένταξη ενός υπό μελέτη αντικείμενου στη μια ή στην άλλη κοινωνιολογία δεν είναι πάντοτε σαφής. Βεβαίως τίθεται ένα θέμα σχετικά με το πόσο μπορούμε να μιλάμε για πραγματικά διακριτές κοινωνιολογίες. Ο M. de Coster (1998) εκφράζει ορισμένους προβληματισμούς σχετικά με αυτήν την προσπάθεια οριοθέτησης νέων πεδίων, οι οποίοι μεν αφορούν την κοινωνιολογία των επιχειρήσεων, αλλά μπορούν να γενικευτούν: Πρώτον, εάν μια προσπάθεια κοινωνιολογικής θεωρητικοποίησης μπορεί να αρκестεί στο να ιδιοποιείται ένα αντικείμενο χωρίς την αναγκαία διαδικασία αποδόμησης και αναδόμησης και, δεύτερον, εάν πίσω από αυτήν τη συνεχή προσπάθεια οριοθέτησης και διάκρισης δεν βρίσκεται παρά μια απλή προσπάθεια διάκρισης σε ένα ήδη κατεληγμένο πεδίο. Ο βαθμός αυτονομίας του ενός ή του άλλου πεδίου εξαρτάται από τους όρους ανάδυσής τους, ενώ σημαντικές διαφοροποιήσεις παρατηρούνται από χώρα σε χώρα. Ενδεικτικά να αναφέρουμε ότι ενώ η «κοινωνιολογία των επαγγελματιών» συνιστά αυτόνομο ερευνητικό πεδίο στις ΗΠΑ και στη Μεγάλη Βρετανία, από τη δεκαετία του 1930, δίνοντας έμφαση στα λεγόμενα «κλειστά επαγγέλματα», στη Γαλλία δεν άρχισε να αναπτύσσεται και να αυτονομείται παρά τη δεκαετία του 1990 (Menger, 2003). Η κοινωνιολογία των επιχειρήσεων, από την πλευρά της, πορεύτηκε με πολύ διαφορετικό τρόπο στη Γαλλία και τη Γερμανία. Στη μεν Γερμανία γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση κατά τη χρονική περίοδο 1930-1970, ενώ αξίζει να αναφερθεί ότι τουλάχιστον τα πρώτα χρόνια η «βιομηχανική κοινωνιολογία» (*Industriesozilogie*) είναι ταυτόσημη με την κοινωνιολογία των επιχειρήσεων (*Betriebssoziologie*) (Spurk, 1998, Lutz, 1959, Krais, 1978). Στη Γαλλία, αντιθέτως, επιχειρήθηκε η σχετικώς αποτυχημένη και δεχόμενη πολλές κριτικές¹⁵ αυτονόμηση του πεδίου από τα τέλη της δεκαετίας του 1980, λόγω μιας σειράς πολιτικών αλλαγών που έφεραν την επιχείρηση στο προσκήνιο του ερευνητικού ενδιαφέροντος, και με τη συμβολή των Renaud Sainsaulieu και Denis Segrestin¹⁶ (Spurk, 1998, Καρακιουλάφης, 2003, de Coster, 1998).

Σε ορισμένες περιπτώσεις, η συζήτηση σχετικά με το μέλλον της κοινωνιολογίας της εργασίας συσχετίστηκε με τον διάλογο για το τέλος της «κοινωνίας της εργασίας» ή, αλλιώς, με την αποδυνάμωση του ρόλου της εργασίας σε σχέση με άλλες δραστηριότητες. Αν και ο διάλογος αυτός ξεκίνησε τουλάχιστον από τη δεκαετία του 1960, με την προσπάθεια ανάδειξης του ελεύθερου χρόνου (σε αντιπαράθεση με τον εργάσιμο) σε βασικό «κοινωνικό χρόνο»¹⁷, ήρθε ξανά στο προσκήνιο αργότερα, για άλλους όμως λόγους. Η αυξανόμενη ανεργία, η εντεινόμενη επισφάλεια που χαρακτηρίζει μεγάλη μερίδα σχέσεων εργασίας κ.λπ. ώθησαν πολλούς συγγραφείς στο να αμφισβητήσουν την

κεντρικότητα της εργασίας (έναντι άλλων δραστηριοτήτων και κοινωνικών χρόνων) στις σύγχρονες μας κοινωνίες και κατά συνέπεια τον ρόλο της ως βασικής κοινωνιολογικής κατηγορίας¹⁸. Η σχετική βεβαίως επιχειρηματολογία δέχτηκε πολλές επικρίσεις¹⁹, διότι όλα δείχνουν ότι: «... παραμένει η εργασία μια ιδιαίτερα σημαντική σφαίρα δράσης και για την πλειοψηφία των εργαζομένων συνεχίζει να αποτελεί τη μοναδική βάση της ζωής τους, ώστε δεν είναι δυνατό να υπάρξει διαμόρφωση της ταυτότητας, ούτε της προοπτικής της ζωής ανεξάρτητα απ' αυτήν... Ο χώρος της μη-εργασίας ως χώρος ζωής συνεχίζει να εξαρτάται ως προς τη δυνατότητά του να θεωρηθεί από τα άτομα ως ευκαιρία ζωής μόνο εάν υπάρχουν εργασιακές δομές οι οποίες συμβάλλουν στην πολύπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας» (Παπαιωάννου, 1997: 386). Οι έρευνες για την ανεργία και την εργασιακή ανασφάλεια δείχνουν ότι, ακόμα και εάν η εργασία δεν είναι πάντα πηγή ικανοποίησης, αποτελεί έναν προσδιοριστικό παράγοντα της ταυτότητας ενός ατόμου. Υπό αυτήν λοιπόν την έννοια, η κρίση δεν αφορά την έννοια της εργασίας γενικότερα, αλλά την εργασία με το περιεχόμενο που αυτή λάμβανε κατά το στάδιο της γένεσης και ανάπτυξης του πεδίου.

4. Επίλογος

Τα τελευταία χρόνια, υπάρχει ένας διάχυτος προβληματισμός σχετικά με το μέλλον της κοινωνιολογίας της εργασίας, που αποτελεί αντικείμενο επιστημονικού διαλόγου και αφορά τις σχέσεις του πεδίου με τα όμορα κοινωνιολογικά πεδία, τη δυνατότητα προσέλκυσης μιας επιστημονικής ελίτ, τους λόγους ύπαρξης του πεδίου σε μια κοινωνία όπου αμφισβητείται ο κεντρικός ρόλος της εργασίας κ.λπ. Οι παραπάνω προβληματισμοί και ανησυχίες έχουν βεβαίως επανειλημμένα αμφισβητηθεί, ενώ, όπως και άλλα επιστημονικά πεδία, έτσι και η κοινωνιολογία της εργασίας έχει επιδείξει ικανότητα προσαρμογής της στις συντελούμενες αλλαγές στο πεδίο της εργασίας.

Σημειώσεις

1. Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με την ανάπτυξη του πεδίου της βιομηχανικής κοινωνιολογίας στις ΗΠΑ ενδιαφέρον είναι το βιβλίο των Miller and Form, 1951.
2. Για λεπτομέρειες σχετικά με το πείραμα Hawthorne, μεταξύ άλλων, βλ. Watson, 2005, Bernoux, 1995.
3. Σε πολλές περιπτώσεις, οι ειδικοί των ανθρωπίνων σχέσεων έγιναν σύμβουλοι επιχειρήσεων, σε αντιστοιχία με τους ειδικούς των τεύλορικών γραφείων σχεδιασμού (Tripiier, 1991).
4. Γι' αυτό το θέμα βλ. και Watson, 2005, σ.σ. 54-567.
5. Αν και η προσέγγιση του G. Friedmann (όσο και του Pierre Naville) φαίνεται να είναι ένα μείγμα της αμερικανικής βιομηχανικής κοινωνιολογίας και του προβληματισμού κοινωνικών στοχαστών, όπως ο Marx και ο Proudhon (Alaluf, 1996). Ας μην ξεχνάμε ότι ο Friedmann πραγματοποίησε μέρος των σπουδών του στις ΗΠΑ.
6. Αν και αξίζει να αναφερθεί ότι η «Πραγματεία της Κοινωνιολογίας της Εργασίας» των G. Friedmann και P. Naville (1961 και 1962) κατά βάση είχε ως θέμα τη βιομηχανική εργασία.
7. Αν και η θεωρούμενη συνοχή που χαρακτήριζε την πρώιμη κοινωνιολογία της εργασίας θεωρείται υπερτιμημένη ή μύθος.
8. Τα πρακτικά του συνεδρίου δημοσιεύτηκαν το 2001.
9. Σε σχέση με το θέμα αυτό, είναι ενδιαφέρον να διαβάσει κανείς και το άρθρο της Ida Harper Simpson (1989), καθώς και εκείνο του George Ritzer (1989).

10. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τον M. Stroobants (2002), ο αριθμός των άρθρων που δημοσιεύονται στο περιοδικό *Sociologie du Travail* με θέμα το συνδικαλισμό, τα κοινωνικά κινήματα κ.λπ. μειώθηκε σημαντικά τη χρονική περίοδο 1980-1989 σε σχέση με το διάστημα 1959-1979.
11. Βλ. Stroobants (2002).
12. Για το θέμα αυτό βλ. και το άρθρο της Daniele Linhardt (1991) στο αφιέρωμα του περιοδικού *Sociologie et Sociétés* σχετικά με το μέλλον της κοινωνιολογίας της εργασίας.
13. Ορισμένοι συγγραφείς θεωρούν και την κοινωνιολογία των οργανώσεων ως παρακλάδι της κοινωνιολογίας της εργασίας. Σύμφωνα με τον Michel de Coster (1998: 12): «*Η κοινωνιολογία των οργανώσεων είναι ένας κλάδος ή, εάν προτιμάμε, ένα υπο-πεδίο της κοινωνιολογίας της εργασίας, κάτι το οποίο αποκλείει την ιδέα της αντικατάστασης της μιας από την άλλη. Η κοινωνιολογία των οργανώσεων συνιστά, για την ακρίβεια, ένα από τα επίπεδα της κοινωνιολογικής ανάλυσης της εργασίας, αντιπροσωπεύοντας τον ενδιάμεσο φορέα μετά του κοινωνιακού και του ατομικού επιπέδου συλλογικής δράσης*».
14. Μιλώντας για εργασιακές σχέσεις, αναφερόμαστε στα περιβάλλοντα (οικονομικό, πολιτικό κ.λπ.) του πεδίου των σχέσεων αυτών και με ποιον τρόπο αυτά σχετίζονται με το πεδίο, στους βασικούς δρώντες του πεδίου και στις μεταξύ τους διαδράσεις (σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο), καθώς και στα «παράγωγα» αυτών των διαδράσεων (Καρακιουλάφη, 2004).
15. Για μια σύνοψη των βασικών κριτικών, βλ. στο άρθρο της Καρακιουλάφη (2003).
16. Στο πλαίσιο της γαλλικής κοινωνιολογίας των επιχειρήσεων, νοήθηκε συχνά ως: «...*εστία παραγωγής ταυτοτήτων και ως χώρος που χαρακτηρίζεται από μια κουλτούρα της διαφορετικότητας, ως ένα κεντρικό θεσμικό σημείο αναφοράς για τη ρύθμιση των κοινωνικών σχέσεων*» (de Coster, 1998: 14).
17. Η επιχειρηματολογία αυτή είχε ως σημείο εκκίνησης τη μεταπολεμική μείωση των ωρών εργασίας, τη γενικότερη βελτίωση των συνθηκών εργασίας και του βιοτικού επιπέδου.
18. Παραπέμπουμε στο γνωστό άρθρο του Claus Offe (1981), αλλά και στα κείμενα άλλων συγγραφέων, όπως της Dominique Meda.
19. Βλ. για παράδειγμα de Coster, 1998, Dubet, 2001.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Alaluf M., (1996), "Quel abord et quelle conception du travail chez les initiateurs de la sociologie du travail (G. Friedmann, P. Naville)", *Les cahiers du Laboratoire Georges Friedmann* 2: 7-18.
- Bernoux P., (1995), *Sociologie de l'entreprise*, Paris: Seuil.
- Borzeix A., Maurice M., (2001), "Mémoires et projets", in: A. Pouchet (ed.), *Sociologie du travail: quarante ans après*, p.p. 1-16, Paris: Elsevier.
- De Coster M., (1998), "Introduction: bilan, actualité et perspectives de la sociologie du travail" in: M. de Coster, F. Pichault (eds.), *Traité de sociologie du travail*, p.p.1-28, Bruxelles: De Boeck Université.
- Crozier M., (1991), "La sociologie du travail dans le discours sociologique: Les paradoxes de la marginalisation et de l'éclatement", *Sociologie et Sociétés*, 13 (2): 57-60.
- David H., (1991), "L'avenir de la sociologie du travail", *Sociologie et Sociétés*, 13 (2): 43-46.
- Demazière D., (2006), *Sociologie des chômeurs*, Paris: La Découverte.

- Dubet F., (2001), "Le travail et ses sociologies", in: A. Pouchet (ed.), *Sociologie du travail: quarante ans après*, p.p. 17-34, Paris: Elsevier.
- Friedmann G., (1959), "Quelques problèmes de définition et de limites", *Sociologie du travail*, 1: 1-11.
- Friedmann G., Naville P., (eds) (1961/1962), *Traité de sociologie du travail*, Paris: Armand Colin. (2 vol.)
- Friedmann G., (1961/1962), "L'objet de la sociologie du travail", in: G. Friedmann, P. Naville, (eds), *Traité de sociologie du travail*, p.p. 11-34, Paris: Armand Colin. (2 vol.)
- Harper-Simpson I., (1989), "The sociology of work: where have the workers gone?", *Social Forces*, 67 (3): 563-581.
- Καρακιουλάφη Χ., (2002), «Εισαγωγή στην κοινωνιολογία των επιχειρήσεων στη Γαλλία. Η γένεση και η αμφισβήτηση ενός ερευνητικού πεδίου», *Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων*, 28: 27-38.
- Καρακιουλάφη Χ., (2004), «Μεθοδολογικά ζητήματα στη διεθνή συγκριτική έρευνα: το παράδειγμα των εργασιακών σχέσεων», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 115 (Γ'): 75-100.
- Krais B., (1978) "La recherche empirique des sociologues industriels en RFA. Problématiques et méthodes", *Sociologie du travail*, 1: 80-90.
- Linhart D., (1991), "Le travail et la question de sa centralité pour l'univers personnel et social", *Sociologie et Sociétés*, 13 (2): 47-49.
- Lutz B., (1959), "Notes sur la sociologie industrielle en Allemagne", *Sociologie du travail*, 1: 37-45.
- Meda D., (1995), *Le travail, une valeur en voie de disparition*, Paris: Alto-Aubier.
- Maurice M., (1991), "Sociologie du travail et société", *Sociologie et Sociétés* 13 (2): 53-57.
- Maruani M., Reynaud E., (2004), *Sociologie de l'emploi*, Paris: La Découverte.
- Menger P.M., (2003), *Les professions et leurs sociologies*, Paris: Ed. MSH.
- Miller D., Form W., (1951), *Industrial sociology*, New York: Harper & Brothers.
- Offe C., (1984), "Arbeit als soziologische Schlüsselkategorie?", in: C. Offe, (ed.), *Arbeitsgesellschaft.. Strukturprobleme und Zukunftsperspektiven*, p.p. 13-43, Frankfurt/Main: Campus.
- Παπαιωάννου Σ., (1997), «Μετά τα όρια της ανάπτυξης τα όρια της εργασίας», στο: **Ι. Λαμπίρη-Δημάκη** (επιμ.), *Η κοινωνιολογία στην Ελλάδα σήμερα, 1988-1996*, σ.σ. 375-388, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Ritzer G., (1989), "Sociology of work: a metatheoretical analysis", *Social Forces*, 67 (3): 593-604.
- Rolle P., (1971), *Introduction à la sociologie du travail*, Paris: Larousse.
- Spurk J., (1998), *Une critique de la sociologie de l'entreprise: l'hétéronomie productive de l'entreprise*, Paris: L'Harmattan.
- Stroobants M., (2002), *Sociologie du travail*, Paris: Nathan.
- Touraine A., (1991), "Au-delà d'une société du travail et des mouvements sociaux?", *Sociologie et Sociétés* 13 (2): 27-41.
- Tripier P., (1991), *Du travail à l'emploi*, Bruxelles: Presses de l'Institut de Sociologie.
- Watson T., (2005), *Κοινωνιολογία, εργασία και βιομηχανία*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.